

Roman

Johanne
A. van Archem

De grote brand

De vreemdelinge draagt
een geheim met zich mee.

Maar welk?

DE GROTE BRAND

Van Johanne A. van Archem verschenen bij uitgeverij Zomer & Keuning onder andere:

Schemerduister *

Na de bevrijding *

Isabel *

Zwarte zomer *

Schaduwland *

* Deze uitgave is ook verkrijgbaar als e-book

Johanne A. van Archem

De grote brand

Uitgeverij Zomer & Keuning

ISBN 9789401915014
ISBN e-book 9789401915021
NUR 344

© 2019 Uitgeverij Zomer & Keuning
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

Omslagontwerp Liesbeth Thomas, t4design
Omslagfoto © Stephen Mulcahey / Trevillion Images
Vormgeving binnenwerk Yvonne Reijsoo, Nyvonco

www.romanserie.nl

Alle rechten voorbehouden

De weduwe Hilde Kempers liet het vaal gewassen gordijntje snel vallen toen ze merkte dat de jonge vrouw, die zich op weg spoedde naar haar werk in de fabriek, nog even omkeek.

Ze stak geen hand op en liep met een stevige stap verder. Een jonge, zelfs mooie vrouw, dacht Hilde, in de bloei van haar leven, en toch... Er was iets met haar, dacht de oudere vrouw. Ik kan me sterk vergissen, maar er is iets met haar en toch, ik kan niet bedenken wat het is.

Kwam het omdat het meisje echt een mooie, jonge vrouw was met een gave huid en mooie, heldere ogen? Was het iets van jaloezie? Want Hilde was een struise vrouw, maar mooi was ze nooit geweest.

Ach nee, dacht Hilde, ik ben de tijd wel te boven dat ik jaloers was op het uiterlijk van andere vrouwen.

En toch, Hilde had sinds de komst van de jonge vrouw een vaag gevoel van onrust gekend en ze begreep het zelf niet. Dit meisje was niet brutaal, zoals sommige mensen, en ze was ook niet echt bijdehand, al kon ze wel uit haar woorden komen.

Nee, het ging ook niet om die Hollandse spraak; er kwamen veel meer mensen hiernaartoe die zo bekakt spraken. Het was ook niet het gedrag dat veel van die stedelingen uit het westen lieten zien en dat veel te brutaal was voor Twentse begrippen.

Van alle kanten kwamen immers mensen naar de nieuwe textiel fabrieken, die volop werk boden. Uit Friesland, van de Veluwe en uit Drenthe. Allemaal vreemden, en het was ander slag volk dan de geboren Tukkers, vond Hilde.

Hildes buurmeisje was onlangs met zo'n vreemde vent getrouwd. Waar kwam die man vandaan? Uit Frederiksoord, die Kolonie van Weldadigheid. De buurvrouw had verteld dat er voor die jongen geen plaats was in die kolonie, ondanks het feit dat zijn ouders daar een boerderijtje hadden. De kinderen van die kolonisten moesten hun toekomst elders zoeken en ze vertrokken vaak naar Twente, daar was werk genoeg. Nee, er ging geen goede

roep uit van die kolonisten. Er zat raar volk tussen. Het waren geen degelijke, goede families, zoals de geboren en getogen Twentenaren, had Hilde al vaker verkondigd.

Wat haalde je aan met dat vreemde volk dat niet eens fatsoenlijk de streektaal sprak? Hilde had het nooit goedgevonden als een van haar kinderen met zo iemand was thuisgekomen, als ze kinderen had gehad. Die had ze niet en soms speet het haar, soms ook niet.

Ze ging even bij de tafel zitten. Nog een mok koffie, al was het woord koffie te veel eer voor die bruine drab.

Ze dronk het met welbehagen op. Het gaf een gevoel van luxe, zittend aan de tafel met dat armzalige gebarsten kopje, gevuld met hete, opgekookte koffie in de handen, en vooral dat opdrinken in alle rust alsof er geen werk wachtte.

Ze keek naar buiten door het kleine raam. De zon scheen. Het was redelijk weer vandaag. De lente was vroeg begonnen dit jaar. De winter was ook meegevallen, dacht ze. Het was niet zo koud geweest als in andere jaren.

Ze zette de gebarsten mok nog een ogenblik op het kale, met krassen en butsen getekende houten blad van de tafel. Er was werk te doen en veel ook. Haar gerimpelde gezicht, dat haar leeftijd meer dan verried, betrok toen ze langzaam naar de eenzame mok aan de andere kant van de tafel tastte, Berthes mok.

Haar nieuwe kostgangster was best een aardig meisje, dacht ze, terwijl ze de mok van de tafel nam. Ze kwam van Hilversum, vertelde ze, een dorp in het Gooi, niet zo gek ver van Amsterdam. Ze had geen familie meer, had ze ook verteld. Haar vader was overleden, haar moeder ook. Met broers en zusters was weinig contact. Ja, ergens in Rotterdam woonde nog een broer, maar die had ze in jaren niet gezien. Hij was zelfs niet op de begrafenis van de ouders geweest, de afstand was veel te ver. Er woonde nog een zuster in Utrecht, maar zeker was Berthe daar niet eens van, zei ze.

Het klonk zo bekend en zo aanvaardbaar, dacht Hilde. Er waren zoveel meisjes van goed in de twintig, die alleen kwamen

te staan in het leven. Als de ouders vroeg overleden, was de familieband voorbij. Oudere broers en zusters leefden hun eigen leven, waren vaak getrouwd en hadden geen plaats en tijd voor hun ongehuwde, jongere zuster. Die moest zelf maar zorgen dat ze ergens onder dak kwam. Het beste was natuurlijk dat ze weldra trouwde, dan had ze een man die voor haar zorgde en dan hoefde ze geen beroep te doen op haar familie.

Zo ging dat in de grote steden, daar keek men niet naar elkaar om. Hilde vond dat het er in Enschede ook al aardig op begon te lijken met al die vreemdelingen die hiernaartoe kwamen. Het waren er te veel en ze kwamen van alle kanten, dacht ze.

In deze omgeving met zijn burenplicht kende men toch betere regels als het ging om jongelui die vroeg alleen kwamen te staan.

Als ze van een boerderij kwamen, hadden ze recht op een plek in huis als ze ongetrouwd bleven, en als ze ergens gediend hadden op een boerderij, mochten ze altijd terugkeren naar het ouderlijk huis, ook al waren de ouders er niet meer. Dat was de beloning voor het vele werken dat ze vanaf hun jeugd hadden gedaan voor hun oudste broer, die de boerderij erfde. Een loon kregen ze niet, ze waren immers thuis. En kinderen een flinke uitzet meegeven als ze trouwden, was niet mogelijk: er was geen geld voor. Daarom was die oude regel een wet van Meden en Perzen: een soort van levenslange verzekering. Er was altijd een dak boven het hoofd als je alleen kwam te staan.

Zo ging het niet onder de fabrieksarbeiders. De huizen waren daar ook te klein voor en de gezinnen te groot, en er was geen geld om een extra mond te voeden. Kinderen die het ouderlijk huis verlieten, stonden op zichzelf. Een jonge vrouw die trouwde, kreeg onveranderd te horen dat de deur dicht zat als ze in de narigheid kwam. En narigheid was er overal en altijd. Een man die jong kwam te overlijden, een man die het loon naar de herberg bracht, die zijn handen niet thuis kon houden. Je hoorde dat soort verhalen zo vaak.

Hilde zuchtte. Haar was bijna hetzelfde overkomen, dacht ze bitter. Ze was de enige dochter te midden van vier broers. Haar

moeder was nog redelijk oud geworden, vader stierf al voor zijn vijftigste, volkomen opgebrand door het harde werken, de lange werktijden en de slechte werkomstandigheden. De nieuwe fabrieken brachten niet alleen maar zegen, dat gaf Hilde grif toe.

De broers van Hilde lieten de verzorging van moeder over aan hun enige zuster. Die mocht na hele dagen werken in de fabriek ook nog eens de huishouding doen. De mannen staken geen hand uit. Ze hadden wel commentaar. Het eten deugde niet, het zondagse overhemd was niet voldoende gestreken, de koffie was niet op tijd klaar.

Nou, ze moesten hun mond houden, had Hilde in een woedende uitbarsting gezegd. Als ze het ergens anders beter konden krijgen, mochten ze rustig vertrekken, graag zelfs.

Veel hielp het niet, maar de broers trouwden allemaal jong en Hilde bleef met haar moeder achter. Best mens, maar ze was ziekelijk.

De dokter kwam geregeld en die was duur.

De verzorging van haar moeder had Hilde jaren van haar leven gekost. Ze had geen cent te makken in die tijd en de broers gaven niet thuis als het om geld of hulp ging.

Ze had uit armoede een kostganger genomen. Een beste man, een oudere vrijgezel, die van de Veluwe was gekomen. Daar was geen droog stuk brood te verdienen voor een man alleen. Hilde was weldra met hem getrouwd en de jongens waren woedend geweest. Ze aasden op het woninkje van de ouders.

Ach, Hilde, haar man en haar moeder hadden een goed leven met zijn drieën gekregen. Het had alleen niet zoveel jaren mogen duren. Moeder stierf na een paar jaar.

Hilde had haar broers na de dood van moeder niet vaak meer gezien. Ze miste hen ook niet. Een paar maanden geleden was er nog eentje overleden. Gerrit Jan had altijd een bult verbeelding gehad, hij was getrouwd met een vrouw die uit een iets beter milieu kwam. Mocht wat, een dochter van een kruidenier. Alsof die beter was dan een fabrieksarbeider.

Het was uitgerekend diezelfde Gerrit Jan die zat te zeuren over

de erfenis. Welke erfenis, had Hilde gevraagd. Het houten huisje was nog geen tien stuivers waard; ze had er veel geld aan moeten spenderen om het een beetje bewoonbaar te houden. Dat had ze allemaal zelf bekostigd en later was het haar man geweest, die ervoor betaald had.

Gerrit Jan wilde zijn moeders portie, had hij gezegd.

‘Die kun je wel krijgen, ik heb genoeg rekeningen opgespaard,’ had ze geschreeuwd. ‘Heb jij ooit een cent betaald voor een jak voor moeder? Heb je ooit een cent op tafel gelegd voor de kost?’

Hij was zelfs naar de notaris gegaan, en had daar te horen gekregen dat hij niet alleen rechten maar ook plichten had: de rekeningen van de dokter waren door zijn zuster in haar eentje betaald, die kon ze nog verrekenen in de erfenis. Het bleek dat moeder daarvoor een schuldbekentenis had laten opmaken.

Gerrit Jan werd opgestoot door zijn inhalige vrouw. Bij erfenissen kreeg je altijd trammelant door de aangetrouwden.

Hilde had het haar schoonzuster goed laten voelen: ze was niet naar de begrafenis van Gerrit Jan gegaan.

Haar eigen man, beste kerel, was ook alweer vijf jaar dood. Hij was na een kort ziekbed overleden, longontsteking.

Hilde was doorgestaan met het verhuren van een kamer aan een kostganger. Geen heel gezin, daar begon ze niet aan, dan was ze geen baas meer in haar kleine huisje. Er waren genoeg kerels aan de deur geweest met die vraag...

Ze verhuurde bij voorkeur aan jonge vrouwen die in de fabriek werkten. Alleenstaande mannen wilde ze niet, zeker niet nadat Johannes was overleden. Daar kreeg je alleen maar geklets van. Als vrouw alleen moest je op je goede naam letten. En ze mochten veel over Hilde Kempers zeggen, maar ze was een vrouw met een hoge moraal en ze keek streng toe op een fatsoenlijke leefwijze.

Er waren jonge vrouwen genoeg die een kosthuis zochten. Schooljuffrouwen zochten hun toevlucht niet bij een arbeidersvrouw, die gingen in de kost bij deftiger mensen, bij de middenstanders.

Hilde had vaak jonge vrouwen die in de fabriek werkten. Pas geleden had ze nog afscheid genomen van een juffrouw die in de winkel werkte. Daar was ze trots op, dat was een dame aan het worden. Jammer dat ze vond dat ze een beter adres moest hebben toen ze het aanlegde met een zoon van een baas in de fabriek.

Maar deze Berthe Reuvers, haar nieuwe kostgangster, leek een aardige jonge vrouw. Ze was beleefd komen vragen, ze had het adres gekregen van een ploegbaas in de fabriek. 'Ga daar maar vragen,' had hij gezegd. 'Dat is een goed adres.'

Dat hoorde Hilde graag, dat streekte haar trots.

En toch, Hilde voelde een zekere onrust bij deze jonge vrouw en ze begreep het zelf niet. De jonge vrouw was keurig van taal en antwoord, eigenlijk te keurig, vond Hilde. Ze had goede manieren. Ze betaalde elke week trouw het kostgeld.

De jonge vrouw was hier nou een week of zeven en ze bleef altijd maar alleen. Ze ging nooit uit, ze zat altijd keurig bij de kachel of op haar kamertje. Ze had geen contacten met de meisjes die bij haar in de fabriek werkten, ze ging amper naar de kerk en al helemaal niet naar de catechisatie.

Dat stond Hilde niet echt aan. Je had op zondag wel de tijd om de kerk te bezoeken. Er waren veel mensen, vooral die uit Drenthe, die niets van de kerk moesten hebben, en dat vond Hilde niet goed. Ze was een gelovige vrouw, die redelijk trouw de kerk bezocht, en dat verwachtte ze ook van degene die bij haar in huis woonde.

Ze wist wel dat de meeste dominees nooit op bezoek kwamen bij gewoon volk. Er waren ook dominees die de hielen likten van de fabrikanten. Het was naar om te zeggen, maar sinds kort hadden ze zo'n dominee gekregen, dominee Terpstra. Hij zong de lof van de fabrikanten en wees voortdurend op de ondergeschikte plaats van een arbeider. Dankbaarheid had de arbeider te tonen, diepe dankbaarheid voor het werk dat de fabrieken hier hadden gebracht.

Nou, sinds dominee Terpstra op de kansel stond, sloeg Hilde weleens een zondagje over, dat moest ze eerlijk toegeven.

Er was gelukkig ook een andere dominee, en die trok een volle kerk. Daar ging Hilde ook altijd naartoe.

Het jonge vrouwtje bleef liever thuis, zei ze. Ze scheen niets van het geloof te moeten hebben. 'Daar heb ik het nodige van ondervonden,' zei ze eens, maar ze lichtte verder niets toe. Misschien was het die opmerking wel die Hilde onrust baarde.

Jonge meiden gingen juist graag naar de kerk, daar ontmoetten ze elkaar geregeld en daarna wandelden ze naar het park. Zoveel plezier hadden die meisjes nou ook niet in hun jonge leven.

Berthe zat het liefst in haar kamer. En als ze daar vertoefde, kon Hilde haar horen lopen over die houten vloer. Hele avonden liep dat meisje heen en weer, alsof ze opgejaagd werd.

Ze had al eens voorzichtig naar dat ijsberen gevraagd, maar er kwam geen antwoord.

Hilde vond die teruggetrokkenheid van de jonge vrouw wel vreemd. Aan de andere kant was ze er ook wel blij mee. Je had ook van die meiden die helemaal verslingerd waren aan de kerels. Zo eentje had ze een paar jaar geleden over de vloer gehad. Het was schandalig geweest zoals die vrouw zich gedroeg. Als Hilde eraan dacht, kreeg ze nog een rooie kleur. Ze had die vrouw betrappt met een man in haar kamertje. Hilde snapte nog niet hoe die man binnen was gekomen.

Die man zat aan haar te frunniken, Hilde bestierf het bijna. Zijn handen zaten in haar jak...

Zo iemand wilde zij niet onder haar dak hebben. Daar kreeg ze een heel slechte naam mee en ze had de jonge vrouw meteen op straat gezet.

Dan was deze vrouw heel wat beter. En toch... Als ze in de ogen van die jonge vrouw keek, zag ze een wereld van ellende. Ze had vast veel meegemaakt, had Hilde bedacht. Berthe liet zich daar niet over uit en dat hoefde ook niet van Hilde, maar zo langzamerhand werd ze nieuwsgierig.

Waarom was dat vrouwtje helemaal naar Enschede gekomen vanuit Hilversum? Daar stond ook een textielfabriek, dat wist Hilde van mensen die vertrokken waren naar die stad.

Er waren meer jonge vrouwen die liever de wijde wereld in trokken. Waarom uitgerekend naar Enschede? Daar was niets te beleven. Nou, de jonge vrouw kwam er gauw genoeg achter dat het hier geen rozengeur en maneschijn was.

Berthe Reuvers had de snelle beweging van de gordijntjes wel gezien toen ze even omkeek. Ze kreeg de neiging om te snuiven. De kostjuffrouw werd knap nieuwsgierig. Ze vroeg te vaak naar aangelegenheden van Berthe, die ze niet wilde vertellen. Ze keek wel uit.

Zo vreemd was het toch niet dat zij helemaal alleen op de wereld stond en in de kost was bij een weduwe zonder kinderen. Ze had geen familie meer, haar ouders waren overleden, zei ze steevast.

Hier vroeg niemand naar haar verleden, had ze gehoopt. Er waren zoveel jonge vrouwen die alleen leefden. Hele ladingen weesmeisjes werden vanuit diverse streken in het land simpelweg naar Twente gestuurd door de leiding van zo'n weeshuis, om daar te werken in de textiel fabrieken.

Ze liep de korte weg naar de fabriek zonder op te zien. Ze groette niemand en ze sloot zich niet aan bij de grote groepen jonge vrouwen, die samen de weg naar de fabriek gingen. Ze bleef zoveel mogelijk bij hen vandaan.

Ze was als een van de eersten bij de weefmachine waaraan ze haar werk deed, en het duurde niet lang of ze was druk bezig. Het wilde vandaag niet, merkte ze, zoals vaker gebeurde. De draden knapten om de haverklap en haar rappe vingers moesten te vaak draden knopen om de machine te laten draaien.

‘Je gedachten erbij,’ zei ze koortsachtig tegen zichzelf. ‘Niet denken over andere zaken, dat doe je maar in je vrije uren in de avond.’

Het viel niet mee en haar ogen gleden even over de lange weefzaal met de vele strak achter elkaar opgestelde machines, waaraan de mannen en vrouwen werkten. Het lawaai was oorverdovend, Berthe was er inmiddels aan gewend en hoorde het amper meer.

Ze merkte wel dat ze de stilte bijzonder aangenaam vond als ze thuis was in haar eigen kleine kamertje bij de weduwe Kempers.

Berthe had zonder al te veel moeite werk gekregen in deze grote fabriek in het centrum van het oude stadje. Ze had geen papieren vanuit Hilversum meegekregen, vertelde ze. Die papieren kwamen nog wel.

De ploegbaas van de fabriek knikte welwillend; zo verging het alle mensen die kwamen vragen. En het meisje zag er jong uit, ze leek sterk, ze had zelfs iets van een buitenkleur op het gezicht. Die kon aanpakken, al was ze tenger en niet erg groot. En dat ze geen papieren bij zich had, was niet echt belangrijk. Er waren zoveel mensen die vroegen om werk en geen papieren hadden.

Had ze ervaring in de textiel?

Ja, ze had in de textiel fabriek gewerkt aan de weefmachine, zei ze haastig.

De ploegbaas had dringend mensen nodig voor de weefmachine, zei hij korzelig. Vijf gulden in de week, dat was het loon voor een vrouw, voor een man was het zes gulden.

Ze werkte nu zeven weken in deze fabriek en ze ervoer de rust in haar leven als weldadig. Die rust had ze te lang gemist.

Ze had een keurig verhaal opgedist waar niets op aan te merken was. Ze kon het alleen niet opbrengen om elke zondag naar de kerk te gaan en zo'n man in een zwarte toga te moeten zien staan op de kansel...

Daar had ze haar bekomst van.

'Geen mannen op je kamer, niet overdag en zeker niet 's nachts,' had haar kostjuffrouw kordaat gezegd.

Nou, daar hoefde ze niet over in te zitten, dat deed Berthe ook niet. Ze wilde alleen maar een jonge, onopvallende vrouw zijn, die netjes oppaste en haar geld niet verbraste. Ze was zuinig op het gierige af. Ze zou ook nooit veel geld bezitten, ze was naar Enschede gekomen met niets meer dan de kleren die ze aanhad en een stel verschoning in een boodschappentas. Over de reis wilde ze niet praten...

Ze had veel meegemaakt, althans, dat had ze vrouw Kempers verteld. In korte tijd een aantal begrafenissen in de familie, dat was geen kleinigheid. De kerk had moeten bijspringen in de kosten voor een begrafenis, had ze verteld.

Het klonk allemaal heel aannemelijk, toch kreeg ze het gevoel dat de kostjuffrouw het niet helemaal geloofde. Dat was ergens ook geen wonder, want er was geen woord van waar.

Ze zuchtte en knoopte snel weer een draad vast. De machine ratelde door, de spoel schoot heen en weer.

Een leugenaar moet een goed geheugen hebben, dacht ze koortsachtig. Anders versprak hij zich of liep op een andere manier tegen de lamp. Laat de vrouw maar gissen naar de reden van haar komst naar Enschede.

Voorlopig was ze onder dak in deze stad. De stad groeide in een snel tempo uit haar voegen. De grens met Lonneker, altijd al een grotere plaats dan het kleine stadje, kwam steeds dichterbij. Het zou nog eens gebeuren dat Enschede groter werd dan Lonneker.

Berthe zuchtte nog eens en keek even op. Ze moest de rest van haar leven hard werken en hopen dat ze niet iemand tegen zou komen uit een niet zo heel ver verleden... Maar die kans was niet groot, meende ze.

Een grote brand legt een groeiende stad in puin

In de jaren 1860 bloeit de textielindustrie op in Enschede. Vanuit het hele land trekken vreemdelingen naar het oosten om te wonen en te werken. Hilde Kempers, een weduwe zonder kinderen, neemt de jonge weefster Berthe Reuvers in de kost. Ze doet zich voor als een gewone vrouw, maar ze kan uitstekend lezen en schrijven, en is welgemanierd. Hilde krijgt al snel de indruk dat er iets met haar aan de hand is.

Als koning Willem III op een dag Enschede bezoekt, wordt de stad versierd voor zijn komst. Enkele dagen later staat de stad in lichterlaaie. De fabrieken, scholen en houten woningen vatten allemaal vlam. De brand trekt veel journalisten aan en een van hen lijkt meer te weten over Berthe. Langzaam maar zeker wordt haar verhaal ontrafeld.

Johanne A. van Archem brengt met *De grote brand* een op historische feiten gebaseerde roman over de streek die zij het allerbeste kent. Ze schreef eerder de trilogie *Over de streep*, *De trein van 12:10* en *Na de bevrijding*.

Z&K

ISBN 978 94 0191 501 4 NUR 344

9 789401 915014

www.romanserie.nl